

*Біла І. М.,
провідний науковий співробітник
лабораторії психології дошкільника
Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України,
доктор психологічних наук*

УМОВИ ТВОРЧОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ДИТИНИ

Дошкільний вік – перший основний етап творчого присвоєння та перетворення соціокультурного досвіду. Становленню творчої діяльності сприяє створення розвивального середовища, використання різноманітних форм, методів та засобів організації дитячої творчості, широке використання творчих задач, підтримка дорослим творчих починань, їх позитивна оцінка, врахування індивідуальних особливостей розвитку дошкільника, діалогічний стиль спілкування з дитиною.

Ключові слова: дитина дошкільного віку, дитяча творчість, умови становлення творчої діяльності.

Сьогодні вихідною тезою системи дошкільної освіти є положення, за яким педагогічний процес має ґрунтуватися на психології розвитку дитини, а точкою відліку в оновленні змісту, форм і методів навчання та виховання є ідея цінності її як творця. Програма навчання та виховання «Я у світі» акцентує увагу педагога на необхідності виховувати дошкільника як свідому особистість, а особистісно-орієнтований підхід, декларований Базовою програмою, передбачає більше «олюднення», гуманізацію процесів виховання та навчання, підпорядкування їх інтересам дитини, орієнтування на розкриття та розвиток її природних сутнісних сил [1].

Завдання дослідження. В контексті вищесказаного ключового змісту набуває проблема виявлення та забезпечення сприятливих умов для особистісного становлення та творчої самореалізації дитини, формування у дошкільника активно-пізнавального, творчого ставлення до реального світу, уміння успішно орієнтуватися в усьому розмаїтті предметів та явищ, озброєння способами діяльності, стратегіями мислення.

На практиці, на жаль, освіта в цілому, й дошкільна зокрема, залишається ареною змагання двох протилежних моделей: особистісно-орієнтованої та

навчально-дисциплінарної. Остання є зручнішою для організації та контролю за педагогічним процесом, його результатом. У традиційній системі дошкільної освіти у дітей складається враження, що є одна відповідь на запитання, один спосіб розв'язування задачі. Цю відповідь або спосіб вони отримують у готовому вигляді від дорослих і в силу їх авторитету з готовністю приймають його. Засвоєння готової відповіді, готового способу розв'язування відчутно збіднює пізнавальну діяльність дітей, не приводить до дослідження ситуації, сумніву, пошуку додаткових аргументів, доказовості рішень, тобто не стимулює самостійну пізнавальну активність [10, с. 73].

Один із головних шляхів підвищення ефективності навчально-виховного процесу полягає у використанні програм, що передбачають виконання дітьми цікавих, корисних і посильних творчих завдань. Систематичне використання в процесі навчання творчих задач спеціалісти в області психології творчості називають найбільш ефективними серед усіх інших засобів розвитку творчого мислення особистості, підвищення ефективності оволодіння знаннями, набуття вмінь і навиків (Т. В. Кудрявцев, В. О. Моляко, А. Ф. Есаулов та ін.). Тільки творчі задачі є дієвим методом позитивного впливу на розвиток розумової активності та самостійності дошкільників, що й передбачає особистісно-орієнтовний підхід навчання та виховання.

Важливо також спиратися на теорію розвивального навчання (Л. С. Виготський, В. В. Давидов, Л. В. Занков, Д. Б. Ельконін, В. А. Крутецький, Т. В. Кудрявцев, О. М. Леонтьєв, Н. Ф. Талізін), теоретичні основи діяльнісного підходу у навчанні (В. П. Зінченко, П. Я. Гальперін, О. М. Леонтьєв, Б. Ф. Ломов, С. Л. Рубінштейн, Б. М. Теплов та ін.), а також враховувати психолого-педагогічні умови та принципи активізації творчості дошкільників.

Варто зважати, що продукт творчості дитини є суб'єктивним, суб'єктивним є й новизна її відкриття. Головними при цьому є захопленість процесом творчості, мимовільність, легкість пошукової діяльності.

Загальними умовами формування пізнавальної мотивації є демократичний

стиль виховання (М. І. Лісіна), діалогічне спілкування з дорослим, які надають простір дитячій ініціативі та самостійності. При цьому співтворчість (А. В. Брушлінський), відмінна від регламентованої, теоретизовано діяльності навчання, є найбільш оптимальною стратегією розвитку, виховання дошкільників [72].

Керуючись гуманістичним підходом, потрібно розглядати усіх дітей як особистостей, відкритих для творчості, та створювати для них різноманітні умови прояву креативності. «Важливо бачити потенційні творчі здібності в кожній дитині, – наголошував Г. С. Костюк, – наше завдання керувати розвитком здібностей усіх дітей» [6, с. 355]. Робота може бути плідною лише у разі знання дорослим індивідуальних особливостей кожної дитини, гнучкого планування педагогом системи роботи, коли при врахуванні особливостей дітей на ходу корегується весь задуманий сценарій заняття. При цьому варто дозувати, повторювати, варіювати творчі завдання, враховуючи рівень розумового розвитку, здібностей кожної дитини, випереджувати дитячі задуми, йти трохи попереду: те, що дитина може зробити на першому етапі з деякою допомогою дорослого, потім вона вже може зробити самостійно (Л. С. Виготський) [3].

Тобто у процесі навчання слід враховувати оптимальність як найдоцільніший принцип організації життєдіяльності дошкільника та педагогічного процесу загалом. Мінімальний розвивальний вплив може виявитися недостатнім для повноцінного розвитку дитини, а максимальний – надмірним, навіть гальмівним для неї. Орієнтир у доборі педагогом адекватних засобів розвивального, виховного та навчального впливів на особистість – її вік та індивідуальний життєвий досвід. Це визначає зміну акцентів з аналізу типового для більшості дітей певного віку на пошук індивідуального, особливого, неповторного. Це розширює уявлення дорослого про ймовірні прояви дошкільником творчої поведінки, дає можливість оптимізувати його індивідуальні творчі тенденції [1, с. 286].

Увесь навчально-виховний процес дошкільного закладу, розвиток творчої

діяльності дітей має спрямовуватися на забезпечення балансу: прагнень дитини до самореалізації та самозбереження; її фондів «можу» (знань, умінь, навичок, здібностей) і «хочу» (інтересів, бажань, планів, намірів, почуттів); запрограмованого та спонтанного в бутті дошкільника; колективного та особистісного; проявів компетентності у різних сферах життєдіяльності; напрямків виховної роботи; форм організації життєдіяльності (спеціально організованих дорослим занять та самостійної діяльності дітей); виховних та навчальних технологій; форм організації педагогічної роботи (групових та індивідуальних) [8].

На думку науковців, організацію життєдіяльності дошкільника, навчально-виховний процес недоцільно жорстко програмувати та детально планувати. Плани навчально-виховної роботи мають бути орієнтовними, містити загальні відомості щодо спрямованості, змісту, форм та методів організації творчої, пізнавальної діяльності дошкільників.

Педагогу важливо не заважати дитині творити, бути поряд з нею в цьому процесі, приймати і розуміти її позицію, самому бути творчим.

Суттєвим є й те, що творчість сприяє створенню свого роду фіксованого порядку дій, але вона не є ні стандартом, ні алгоритмом, в ній оптимально використовуються раніше зафіксовані варіанти дій. Творчість завжди пов'язана з внесенням в діяльність елементів нового, з відкриттям, народженням нового. Але творчість навряд чи може існувати без зразків, без наслідування, без орієнтирів, без того, що «вже застигло раз і назавжди» у певних нормах [7, с. 243].

Тому істотне значення у розвитку продуктивної, творчої діяльності дітей мають такі прийоми навчання, як наочний зразок, показ прийомів будови тощо.

Розробляючи концепцію інтелектуального розвитку дитини, Ж. Піаже теж підкреслював роль наслідування у розвитку інтелектуальних здібностей: репрезентативна здібність визначається похідною від сенсомоторної імітації; наслідування дорослого виступає особливою формою мотивації, що не пов'язана із задоволенням органічних потреб, а є джерелом ініціативи, розвитку не лише інтелекту, а й творчих здібностей [9].

Варто зазначити, що еволюція живих організмів в цілому є еволюцією репродукування – перетворення. Онтогенез людини, як і філогенез, незмінно повторює даний шлях розвитку – від наслідування до перетворення, від перетворення методом спроб та помилок до перетворення методом прогнозу і точного розрахунку; інакше – від репродукції до творчості часткової, від часткової до повної. Тому педагогічний прогноз розвитку пізнавальної діяльності дітей повинен точно розрахувати її перехід від репродуктивного рівня до репродуктивно-творчого, від репродуктивно-творчого до творчого.

Як відомо, основним принципом освіти XXI століття є принцип єдності інтелекту та афекту. Тому важливою є позитивна емоційна включеність у творчу роботу, адже поза емоційною активізацією взагалі неможлива творчість. Доведено, що ситуаційно-емоційні процеси є активаторами психіки: вони підвищують працездатність, збільшують пороги чутливості, загострюють пам'ять і увагу, ефективно впливають на протікання мисленнєвої діяльності (В. К. Анохін, К. Ізард, Я. Рейковський, В. П. Симонов). Такий ситуаційний вплив емоційних процесів на психічну діяльність, асоціюючись у дитини з успіхами в розв'язуванні конкретної задачі, може перерости у стійке емоційно-позитивне ставлення до діяльності, а в міру свого подальшого розвитку стати мотивацією цієї діяльності – інтересом до неї.

Турбота про емоційну атмосферу, про психологічний клімат, в якому проводяться заняття, повинна бути об'єктом спеціальної уваги дорослих. Вона визначається перш за все ставленням вихователя до заняття, до конкретної теми, якій присвячене заняття, до колективу дітей, з яким він займається, і до кожного члена цього колективу зокрема.

Загальною вимогою до організації занять в усіх вікових групах є цікавий початок, що визначає настрій дітей протягом усього заняття. У роботі з дітьми перш за все варто створювати ситуацію очікування радісного та цікавого. Сюрпризні моменти (моменти несподіванки) вихователь може доповнювати загадками, віршиками, розповідями, які підсилюють мотивацію діяльності. Тематика задач і всієї творчої діяльності вимагає від вихователя особливої уваги

до емоційного забарвлення, виразності мовлення, прийомів зацікавленості, в умовах яких діти забувають про свої тривоги і повністю зайняті справою.

Забезпечує емоційність та захопленість діяльністю й естетичний фактор. Адже здібність до сприймання краси є необхідним інструментом творчості. Формування гармонійно розвиненої особистості тісно пов'язано й з проблемами естетичного виховання. Зокрема ще на початку ХХ століття П. П. Блонський визначав завдання естетичного розвитку у вихованні не стільки співглядача, судді естетичних цінностей, скільки творця. Естетична творчість, доводив автор, не повинна бути ізольованою від повсякчасного життєвого творення. Естетичне виховання повинно виходити з природної потреби людини у красі й пробуджувати в неї потяг до мистецтва, виробляти звичку спілкування з ним. Педагог повинен залучати всі засоби для естетичного розвитку дитини та спонукати дітей до спілкування з красою, що забезпечує емоційний фактор творчості у більшій мірі [2].

Дорослий виступає водночас і транслятором естетичних, культурних цінностей. Включення дошкільників у сумісну з дорослим діяльність сприяє позитивному емоційному ставленню до діяльності. Почуття причетності до світу дорослих, що виникає у дитини в таких випадках, створює позитивне забарвлення її діяльності та сприяє виникненню у неї інтересу.

Зв'язок творчої діяльності дітей з повсякденним життям, з іншими видами діяльності робить його особливо цікавим, емоційно насиченим та дозволяє бути одним із засобів самовираження. Потреба в такій діяльності у дітей стає яскраво вираженою.

Вагомим фактором у організації навчання, розвитку творчості є те, що діти знаходяться в колективі ровесників. Поєднання індивідуальних та колективних форм роботи дозволяє організувати змістовне спілкування дітей. Спілкування сприяє розвитку контрольних-оцінних дій дошкільників, усвідомленню ними способів діяльності та підвищенню її продуктивності.

Діалогічна форма спілкування з дітьми передбачає обговорення різних варіантів виконання завдання й забезпечує їм можливість вчитися в інших дітей,

усвідомлювати як власні маленькі відкриття, так і відкриття інших.

Численні експерименти, початок яким покладено ще роботами В. М. Бехтерева, показали, що навчання в процесі спільного розв'язування творчих завдань призводить до підвищення його ефективності. В умовах спілкування швидше включається механізм апперцепції, що підвищує ефективність сприймання.

Колективні форми роботи сприяють також розвитку мотиваційного компонента творчої діяльності дошкільників, моральних якостей та комунікативних умінь, що забезпечують формування у них життєвої компетентності.

А тому варто ставити, окрім пізнавальних, морально-етичні завдання, що об'єднують зусилля дітей, викликають загальні переживання і тим самим спонукають їх до активності. У зв'язку з цим дуже важливо, щоб кожна дитина бачила свої досягнення на занятті, переживала успіх в тій чи іншій діяльності, оволодівала засобами успішного досягнення результатів.

Для розвитку творчості вкрай необхідні цілеспрямованість, уміння планувати, контролювати свою діяльність, проявляти критичне ставлення до роботи своєї та ровесників. Підведення дітьми підсумку допомагає свідоміше відноситися до мети завдання, його умови, способів виконання, до результату тощо.

Управління розвитком творчих дій, тенденцій можливе на шляху алгоритмізації творчої діяльності. Важливо дати дітям алгоритм (схему) дій, адже нечіткість уявлень про послідовність дій та невміння їх планувати – недолік, без подолання якого дитяча діяльність може протікати на дуже низькому рівні. Способи допомоги у розв'язуванні задач, зі слів Г. С. Костюка, мають поступово змінюватись, починаючи з детальних, конкретних й закінчуючи все більш узагальненими. Чим більш узагальнені підказки виявляються достатніми для успішного розв'язування дітьми нових задач, тим вищий ступінь самостійності мислення у них виявляється. Допомога повинна спрямовувати зусилля дітей, а не підмінити їх, інакше вони не навчаться

самостійно працювати [6, с. 364].

Важливим є також використання багатоманітних форм організації занять (фронтальних, колективних, індивідуальних, у підгрупах). Знання та вміння дітей, набуті на заняттях, закріплюються, розвиваються і у повсякденному житті, у вільний час.

Різноманітність форм організації творчої діяльності, різна пізнавальна тематика занять сприяє цілеспрямованому розвитку творчості дошкільників. При цьому творчі мисленнєві вміння, набуваються та вдосконалюються завдяки багаторазовим повторенням у ході розв'язування творчих завдань до тих пір, доки вони не стануть природними, звичними. Уміння приходять разом із тренуванням, постійною практикою. І обов'язково при цьому багаторазові повторення повинні змінюватись, удосконалюватись. Розвивати творчі тенденції дитини необхідно поступово, без поспіху, але й без тривалих перерв.

Формулюючи принципи та умови організації дитячої творчості, варто згадати теорію О. В. Запорожця про самоцінність дошкільного дитинства, згідно якої важливо штучно не прискорювати її психічний розвиток, а збагачувати і наповнювати його найбільш значимими формами та способами діяльності. Важливо заохочувати прагнення дітей досліджувати властивості та якості різних об'єктів, експериментувати, комбінуючи різний матеріал. Потрібно звертати увагу дітей на різноманітні можливості по-новому використовувати предмети, які вже відслужили, радіти випадково знайденому образу, ідеї тощо.

При цьому вирішальною умовою є створення розвивального середовища, що сприяє активізації мислення, розвитку чуттєвого досвіду, перцептивних дій, творчої спостережливості, служить умовою естетизації творчої діяльності. Відомо, що середовище, в якому творчість може актуалізуватись, має високий ступінь невизначеності та варіативності. Невизначеність стимулює пошук власних орієнтирів, а не прийняття готових; варіативність забезпечує можливість їх знаходження. Нерегламентованість поведінки викликає суб'єктивне сприймання такої характеристики мікросередовища, як невизначеність. Якщо ж існують жорсткі правила, за якими будується поведінка

членів групи, то її легко передбачити, відповідно творча діяльність гальмується [4, с. 220].

Створити в дошкільному закладі розвивальний життєвий простір, середовище означає забезпечити сукупність умов, атмосферу, якнайсприятливішу для прогресивного розвитку свідомості та поведінки дошкільника. Розвивальними, на думку науковців, слід вважати умови, які підживлюють природні сили дитини, сприяють реалізації її потенційних можливостей, збагачують знаннями основ філософії життя та практичними навичками, вдосконалюють їх, забезпечують усвідомленість, культурність, міцність; позитивно впливають на становлення особистісного досвіду, формують реалістичні образи світу та власного «Я», корисні гармонійному розвитку, базуються на знанні вікових та індивідуальних можливостей вихованців [1, с. 300].

Потрібно підтримувати творчу ініціативу дітей, заохочувати самотійно обирати тему творчої гри, діяльності, обдумувати образи персонажів, враховуючи їхні особисті інтереси, а також рівень художніх умінь та навичок. По суті успіх творчої діяльності дітей пов'язаний з необхідністю створення атмосфери повної успішності кожного учасника відповідно його можливостей та бажань. В умовах, що характеризуються відсутністю критики, оцінок і стресу, діти набагато краще справляються з творчими та інтелектуальними задачами. Дорослий є старшим партнером, що підтримує дитину, забезпечує успішність її діяльності. Він спеціальним чином організовує навчальну ситуацію (можливість вибору та самотійну постановку дитиною проблеми, що цікавить її; підтримки будь-якої творчої ініціативи; відсутність критики невдалих творчих спроб; емоційний контакт з дітьми), яка дозволяє створити у дітей в процесі творчої діяльності внутрішню мотивацію, сприяє їх творчому самовираженню та розвитку навичок творчої діяльності.

Вирішальним при цьому є професіоналізм педагога, як творчої особистості. Оволодівши загальними принципами та закономірностями організації творчої діяльності дошкільників, педагог зможе побудувати всю практику у

відповідності з головною метою навчання та виховання дошкільників.

Висновок. Створення розвивального середовища, використання різноманітних форм (колективних та індивідуальних), методів та засобів організації творчої діяльності, широке використання творчих задач, розвиток умінь планувати свою діяльність, навчання дітей втіленню естетичного образу, підтримка дорослим творчих починань, їх позитивна оцінка, врахування індивідуальних особливостей розвитку дошкільника, діалогічний стиль спілкування сприяють ефективному розвитку дитячої творчості у дошкільному віці.

Навчання, побудоване за вищевказаними принципами, умовами, не тільки дозволить активізувати дитячу творчість, але й сприятиме емоційному, естетичному розвитку дітей, становленню їх творчої особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» / за ред. О. Л. Кононко. – К.: Світич, 2009. – 430 с.
2. Блонский П. П. Избранные педагогические и психологические сочинения: в 2-х т. / П. П. Блонский. – М.: Просвещение. 1979. – Т. 2. – С. 5-117.
3. Выготский Л. С. Психология развития ребёнка / Л. С. Выготский. – М.: Изд. Смысл, изд. Эксмо, 2005. – 512 с. – (Серия «Библиотека всемирной психологии»).
4. Дружинин В. Н. Психология общих способностей / В. Н. Дружинин. – СПб.: Издательство Питер, 2000. – 368 с.
5. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні: Наук.-метод. посіб. / наук. ред. О. Л. Кононко. – К.: Ред. журн. «Дошкільне виховання», 2003. – 243 с.
6. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк; за ред. Л. М. Проколієнко. – К.: Рад. школа, 1989. – 608 с.
7. Кульчицкая Е. И. Сирень одаренности в саду творчества / Е. И. Кульчицкая, В. А. Моляко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – 316 с.
8. Методичні аспекти реалізації Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» / О. Л. Кононко, З. П. Плохій, А. М. Гончаренко. – К.: Світич, 2009. – 208 с.
9. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка / Ж. Пиаже – СПб.: Речь, 1997. – 256 с.

10. Проскура Е. В. Развитие познавательных способностей дошкольников / Е. В. Проскура; под ред. Л. А. Венгера. – К.: Рад. школа, 1985. – 127 с.

Била И. Н. УСЛОВИЯ ТВОРЧЕСКОЙ САМОРЕАЛИЗАЦИИ ДОШКОЛЬНИКА

Дошкольный возраст – первый основной этап творческого присвоения и преобразования социокультурного опыта. Становлению творческой деятельности способствует создание развивающей среды, использование разнообразных форм, методов и средств организации детского творчества, широкое использование творческих задач, поддержка взрослым творческих начинаний, их положительная оценка, учет индивидуальных особенностей развития дошкольника, диалогический стиль общения с ребенком.

Ключевые слова: ребенок дошкольного возраста, детское творчество, условия становления творческой деятельности.

Bila I. N. CONDITIONS CREATIVE SELF PRESCHOOLERS

Pre-school age – the first major stage of the creative appropriation and transformation of social and cultural experience. Formation of creative activity contributes to the establishment of developmental environment, using a variety of forms, methods and means of children's art, the widespread use of creative tasks, support for adult creative endeavors, their positive assessment, taking into account the individual characteristics of a preschooler, dialogic style of interaction with the child.

Keywords: child of pre-school age, children's creativity, the conditions of formation of creative activity.